

Problémy poznávania v súčasnom vzdelávaní a ich následky

Slavomír Lesňák

Cognitive Problems in Contemporary Education and Their Consequences

Abstract

Cognitive process, science, neither school education in contemporary Western world takes no account of evolving being. The author examines the influence of the inadequacy of our knowledge on our decisions and actions. On the one hand he criticizes the approach of Euro-American civilization for its excessive reductionism, objectivity, and rationalization, on the other hand he considers to what extent these features should be maintained and how the approach could be enriched.

Abstrakt

Naše poznávanie, veda, ale i vzdelávanie v školách v súčasnosti neberie do úvahy procesuálny charakter nášho bytia. Autor sa zamýšľa nad vplyvom neadekvátnosti nášho poznania na naše rozhodovanie a konanie. Prístup euroamerickej civilizácie na jednej strane kritizuje pre jeho prílišný redukcionizmus, objektivitu a racionalizáciu; zároveň však uvažuje, do akej miery je potrebné tieto prvky zachovať a ako by bolo možné prístup obohatiť.

Inšpiráciou pre nasledujúce riadky sa nám stala hlavne štúdia od kolektívu autorov na čele s J. Šmajsom a J. Krobom s názvom Gnoseologie. Od tradičných otázok k evolučnej gnoseologii. (z roku 2006) Ako už názov štúdie napovedá, autori sa prikláňajú k procesuálnej, premenlivej koncepcii bytia. Pre gnozeológiu má totiž procesuálny charakter bytia veľký dosah: všetky naše istoty, na ktorých staviame náš svetonázor, našu kultúru i všetky jej dôsledky pre náš bežný život, sú neisté a hlavne: sú nestále. Svet teda vôbec nie je taký, aký si ho v hlavách zafixujeme: dáta, na ktoré sme sa naviazali a z ktorých sme odvodili naše hodnoty či normy, sa menia a už vôbec nemusia byť platné. Vo všeobecnosti si však ľudia pravdepodobne túto vlastnosť sveta neuvedomujú – zvyknú sa totiž fixovať na rôzne idey, situácie, či hmotné statky. Príkladom je nepružnosť súčasného vzdelávania v školách: v histórii sa učia žiaci fakty a teórie, ktoré schválil pre kurikulum a učebnice štát podľa toho, akú komisiu odborníkov práve zložil a často nezahŕňa aktuálne poznatky. Podobná situácia je

aj v ostatných predmetoch.¹ Iným príkladom môže byť fixovanie sa na ideológie či náboženstvá, keď myslia ľudia viac na vysnívanú budúcnosť ako na ich súčasnosť, či plánovanie a kalkulovanie rátajúce s jednoduchým mechanickým vývojom. Ďalšou chybou súčasného vzdelávania je ignorovanie ontotvorných dôsledkov kultúry na prírodu (Šmajš, 2006a, 189)

Procesuálnosť bytia je problémom aj pre obyčajné rozhodovanie sa, pri ktorom sa ľudia často spoliehajú na svoje vedomosti a informácie, ktoré už dávno nemusia byť aktuálne, keďže svet je stále v pohybe. Pre poznávanie má procesuálnosť nezanedbateľné dôsledky a to hlavne pre závery ako predpoklad rozhodovania sa.

S procesuálnosťou sa otvára klasický problém poznateľnosti sveta. Autori spomínanej štúdie pristúpili na pozíciu nepoznateľnosti sveta, nerezignovali však na úplný agnosticizmus: „...je to stav sveta, nikoliv naša neschopnosť, čo nám bráni v úplnom poznaní skutočnosti. Neznamená to však, že bychom mali začít hlásať agnosticizmus, snad bude stačiť, keď si uvědomíme, že neexistuje takový zásah do stavu sveta, který by nemohl mít důsledky, jež nejsme principiálně schopni dostatečně přesně předvídat.“ (Šmajš, 2006b, s. 72) Problémom pri takomto predvídaní však môže byť tiež štruktúra nášho umelého sveta – kultúry.

b) “Slepá“ kultúra

Jednou z objektívnych príčin zlyhávania ľudí vo vzťahu voči životnému prostrediu je príslušnosť ku kultúre, ktorá je obrovským celkom či organizmom. Treba povedať, že tak ako je kultúra závislá od svojho potenciálneho žiteľa – od prírody (a rovnako od človeka – zvnútra), je človek závislý od kultúry – vytvára si vďaka nej také podmienky, aby prežil. Patrí k tomu ochrana pred nebezpečenstvom prírody, patrí k tomu vzdelávanie (napríklad aby sa materiálne zabezpečil), patrí k tomu možnosť sebarealizácie i relaxácie pre naplnený a spokojný život. Na druhej strane však kultúra človeku jeho vzťahy s prírodou problematizuje: kultúra ničí prírodu a človek je proti tomu schopný urobiť len málo: aktívnych príslušníkov má kultúra toľko, že sa nedajú ustrážiť či mnohokrát ani len usmerniť. Ak prijmeme metaforu

1 Súčasným trendom je rezignácia škôl na naučenie komplikovaného obsahu a naopak presadzovanie vzdelávania založeného na zručnostiach či kompetenciách, vďaka ktorým si žiaci dokážu obsah nielen sami nájsť, ale i prečítať ho s patričným porozumením. Reformný kurz smeruje k väčšej samostatnosti a autonómnosti žiakov, ku kritickému mysleniu, avšak nedostatkom sa ukazuje byť znížená vedomostná báza žiakov, menej abstraktných operácií a dominancia metód založených na analýze a aplikácii. Výsledok či cieľ školského vzdelávania nie je vedenie či poznanie, ale zameranie sa na uplatnenie v praxi.

obrovského organizmu, môžeme povedať, že pravá ruka nevie, čo robí ľavá a mnohokrát si dokonca vzájomne odporujú. Kultúra je v takomto ponímaní slepým, neovládateľným organizmom. Jednotliví ľudia, či skupiny ľudí síce môžu kultúre ako celku signalizovať svoje zistenia o škodlivosti jej konania, balansujúcej na okraji útesu sa jej však už nemusí podariť pád zvrátiť späť.

Problémom sa teda ukazuje, že kultúra² disponuje poznatkami o nebezpečnosti svojho konania, ale nedokáže svoju činnosť reflektovať, kontrolovať a nakoniec ani usmerniť. Je teda problém v reflexii kultúry alebo človeka?

Problém bude pravdepodobne v oboch: kultúra ako neustále sa aktualizujúci zdroj informácii cez vedu a výskum nedokáže tieto poznatky dostatočne komplexne zhodnotiť (veď na to ani nemá patričné orgány), ľudia sa k informáciám z databázy vedy nedokážu dostať, a ak, tak im nerozumejú, resp. rovnako ich nedokážu komplexne zhodnotiť, pretože presahujú ich možnosti (časy polyhistorov sú už od 18. storočia minulosťou, veda je dnes tímovou prácou). Výsledky poznávania sú často ambivalentné, nejednoznačné, je možné ich interpretovať rôznorodým spôsobom. Zamerajme sa teda na niektoré otázky týkajúce sa poznávania človeka a „servisu“ poznávania kultúry.

Problémom poznávania a následného rozhodovania sa človeka je slabý servis kultúry, z ktorej informácie môže čerpať.

Autori spomínaného konceptu evolučnej gnozeológie (okolo J. Šmajsa) rozlišujú problémy vedeckého poznávania a tzv. poznávania obyčajného. (Šmajš, 2006b, s. 54-65)

K hlavným zdrojom problémov vedeckého poznávania patrí neprehľadnosť a roztrieštenosť. Špeciálnych vied je v súčasnosti nepreberné množstvo, čo v žiadnom prípade neľahčuje prístup k ich výsledkom. Situáciu komplikujú i národné špecifiká a jazyková bariéra. Napriek deklarovanej snahe o syntézu je výsledkom izolovanosť špeciálnych vied samých v sebe a strata celostného kontextu. Separátne výskumy pokračujú, avšak riešenie problémov, ktoré sa netýkajú iba tej - ktorej špeciálnej vedy, stagnuje. Stagnuje pre zložitosť problému, ktorý je rozdelený takým spôsobom, že prácu nezjednodušuje, ale komplikuje až znemožňuje. Úzka špecializácia vedcov sa tak dnes ukazuje byť skôr problémom ako výhodou. Ako príklad nám posluží rezignácia Irvinga Kristola, profesora urbanistiky z Newyorskej univerzity, ktorý sa vzdal svojho miesta na univerzite a prehlásil: „Nemám už

2 Kultúra: umelý, ľudskou aktivitou vytváraný systém s vnútornou informáciou, ktorou je duchovná kultúra; kultúra zahŕňa napr. ľudských jedincov, časť živých systémov, duchovné aj materiálne subsystemy, techniku, technológiu, ekonomiku i politiku, ľudské sídla (mestá), organizácie aj inštitúcie (štát); nie je to iba umenie, médiá, kiná, divadlá, knihy, symfónie atď. (Šmajš, 2006a, s. 216.)

co říci. A nemyslím, že někdo má. Když se problém stane příliš složitým, ztratíte zájem.“ (Capra, 2002, s. 30) Profesor Irving Kristol ťažkosti aspoň priznal, ostatní odborníci však skôr mlčia. Fritjof Capra tvrdí, že pre našu dobu sú tieto problémy charakteristické: „lidé, kteří sou pokládáni za odborníky ve svém oboru, se již nedokáží vypořádat s naléhavými problémy z oblasti své odbornosti. Ekonomové nejsou schopni porozumět inflaci, onkologové jsou zcela zmateni z příčin rakoviny, psychiatři si nevědí rady se schizofrenií, policie je bezmocná tváří v tvář rostoucí zločinností a tak dále.“ (Capra, 2002, s. 29) Neznamená to, žeby predtým vedeli vedci všetko vysvetliť a dnes už kvôli zložitosti či spletitosti problémov nie, rozdiel je pravdepodobne v tom, že kým predtým vedci nevedeli niektoré problémy riešiť z nedostatku poznania, dnes je to okrem toho ešte i problém systémový (usporiadania informácií, výberu dôležitých informácií, chýbajúci kontext ako dôsledok nevyhnutnej špecializácie). Problém však môže byť i takpovediac klasický: bytie sa stále mení a preto je niektoré javy ťažšie či dokonca nemožné pochopiť a vyriešiť.

Úzky profil pracovníkov so sebou prináša stratu kontaktu s inými vedami a hlavne vnímania celostnosti, kontextu potrebného pre rozhodovanie, ktoré má vždy dôsledky i v iných sférach vedeckého i skutočného života. Dôsledkom je bezradnosť a rezignácia.

Súčasná veda je však problematická aj svojou protiprírodnou riskantnosťou a nezodpovednosťou. Veda nielenže často neberie pri svojich výskumoch ohľad na dôsledky pre životné prostredie, zdravie ľudí či súhlas s vykonaním³ ich výskumov, ale navyše intenzifikuje a prehľbuje protiprírodnosť kultúry. (Šmajš, 2006b, s. 64) Ako problém môžeme označiť i poplatnosť výskumov svojim sponzorom, čo je na jednej strane rozumné – veda by mala mať i praktický prínos, avšak treba uznať, že významné môžu byť i výskumy, ktorých okamžitý prínos nie je viditeľný – napr. v oblasti spoločenských vied. Veda sa tak stáva slúžkou, servisom priemyslu, politiky a ekonomiky: ak nenavrhne prínosnú technológiu (pochopenú ako technológiu prinášajúcu zisk), často nemá nárok na financovanie. Toľko opakovaná orientácia na prax prináša nevýhodu: nedáva vede takmer žiadnu možnosť výberu, práve naopak - existenčne ju ohrozuje. Stáva sa od ekonomiky, politiky a priemyslu závislou a podriadenou.

3 Příkladom je vypustenie geneticky modifikovaných komárov na Kajmanských ostrovoch britskou firmou Oxitec. Počin firmy je vnímaný kontroverzne, pretože o ňom neinformovala miestne obyvateľstvo.

Vid' napríklad: Petr, J. Geneticky modifikovaný výsadek na Kajmanech. [online]. Český rozhlas. [cit. 22.5.2011]. Dostupné na internete: http://www.rozhlas.cz/leonardo/zpravy/_zprava/814410.

Otázkou je, či táto závislosť na financiách priemyslu umožňuje objektívnu sebareflexiu činnosti vedy a jej charakteru vôbec. Je to otázne, minimálne však môžeme povedať, že priority či ciele vedy neurčuje ona sama, ale opäť priemysel snažiaci sa len o efektívnejšie technológie a zisk.⁴

Čiastočná reflexia vedy ako takej sa však nedá porovnať s nereflektovanosťou kultúry ako takej. Josef Šmajš poukazuje na to, že veda nereflektuje kultúru ako ontický celok: veda ju nedoceňuje ako ontotvorný systém, ktorý má reálnu existenciu. Skúma viac-menej len prírodu, ktorú chce ešte viac využiť, ale i zachrániť, pričom zachrániť a preto skúmať je predsa potrebné aj kultúru. (Šmajš, 2006b, s. 64-65)

Metodologickým problémom je zase redukcionizmus. Práve redukcionizmus v jednotlivých špeciálnych vedách⁵ nakoniec vytvára spomínanú vednú roztrieštenosť a nakoniec i vedný chaos. Redukciou reality do niekoľkých znakov (navyše fixovaných staticky na vtedy platné podmienky) a prácou s nimi vedome (a niekedy možno dokonca i nevedome) zužujú vedci pole svojej pôsobnosti len na svoj umelý svet, mnohokrát vzdialený na míle od reality. Inej cesty však niet, veď už vnímanie sveta či jeho interpretácia je redukciou. Za ešte väčší problém ako túto nevedomú vedeckú slepotu Fritjof Capra považuje skutočnosť, že väčšina vedcov sa s týmto obmedzeným videním reality stotožňuje, takže ho nevníma ako problém. (Capra, 2002, s. 30) To, že väčšina vedcov nevidí problém v svojom obmedzenom videní sveta a následného rozhodovania, je v oblasti teoretickej práce dôvodom na hľadanie systémových zmien. Môže veda postupovať inak ako metódou redukcie? Je možné celostné vnímanie?

Treba povedať, že redukcionizmus je postup, ktorý má opodstatnenie, prináša výsledky, môžeme dokonca povedať, že je jedným z pilierov západnej vedy. Jeho používanie je nevyhnutnosťou, ktorá má samozrejme i nevýhody – stratu kontextu. Kým sa jedná o stratu kontextu len v interpretovanej skutočnosti, redukcia nie je problémom. Ak sa však jedná o dôsledky našich rozhodnutí prijatých aj na základe redukcie (čo je pravdepodobne

4 Humanitné vedy, ktoré nie sú naviazané na priemysel si síce svoje ciele môžu klásť samé, avšak rovnako sú závislé od finančných zdrojov, ktoré si predmet svojej podpory vyberajú. V prípade, že vedec nechce robiť žiadne kompromisy a chce určovať svoje priority úplne sám, jeho zdroje budú buď veľmi obmedzené, alebo musí mať šťastie, ako napríklad mayológ Milan Kováč, ktorého etnologické výskumy v Guatemale sponzoruje bohatý slovenský podnikateľ. Vid': Krekovič, M. Mayológ Milan Kováč: Objavy v pralese vyraňajú dych. [online]. SME. [cit. 22.5.2011]. Dostupné na internete: <<http://veda.sme.sk/c/5785617/mayolog-milan-kovac-objavy-v-pralese-vyrazaju-dych.html>>.

5 Za špecifický spôsob redukcionizmu môžeme označiť rôzne snahy špeciálnych vied o hľadanie a definovanie tzv. finálnych teórií. (Šmajš, 2006b, s. 79)

nevyhnutnosť), ktoré už nie sú len interpretáciou skutočnosti ale praktickým zásahom do reality, mali by sme si byť jej negatívov vedomí. Špeciálne vedy by mali mať rozvinutú vlastnú reflexiu, na základe ktorej dokážu fakt redukcie samé evidovať. Rovnako by mali podporovať medzipredmetový dialóg⁶, ktorý im ozrejní kontext, ktorý nie sú schopné vidieť samé a tak sa vzájomne obohacovať a inšpirovať. V prípade potreby by dávať spätnú väzbu špeciálnym vedám mohla i filozofia, z ktorej napokon väčšina špeciálnych vied aj vzišla. Filozofia by tak mohla špeciálnym vedám poslúžiť ako obor kritický, a špeciálne vedy filozofii a filozofom by zase poslúžili ako zdroj inšpirácií a súvislostí. Koniec koncov sa to prirodzene i deje, ale bolo by žiadúce tento trend i posilniť (napríklad na slovenských vysokých školách je štúdium v kombinácii humanitných a prírodných vied zriedkavé). Josef Krob ponúka špeciálnym vedám filozofiu nie ako varovnú kontrolku pre to, čo môžu a čo nemôžu vykonať, ale ako partnera. Partnera na vytváraní vízií a hlavne pre diskusiu, spätnú väzbu, pre kladenie otázok, ako i na zaistenie pohľadu zvonku. Filozofia môže vede priniesť cennú reflexiu, kontext a svetu následne i menej problémov. (Šmajš, 2006b, s. 77)

Problémom druhej formy poznania, tzv. bežného (odlišného od teoretického vedeckého úrovňou abstrakcie), ktoré vždy obsahuje aktuálne generačné poznanie tej-ktorej oblasti kultúry, je paradoxne súčasná informačná technika. (Šmajš, 2006b, s. 54) Informačná technika (televízia, rozhlas, internet), ktorá nám sprístupňuje informácie takmer akéhokoľvek druhu, nám život nielen zjednodušuje, ale i problematizuje: v médiách si vieme nájsť viac informácií, na základe ktorých sa môžeme rozhodnúť. To je pozitívne – môžeme sa rozhodnúť lepšie, ale i negatívom – dlhšie zvažujeme. Médiá nás zahlcujú nepotrebnými správami, dôležité informácie sú striedané bulvárom a menej hodnotnými informáciami, k informáciám sú ponúkané i hodnotenia či odporúčania, atď. Dôsledkom zahltenosti informáciami je potom akási informačná „odolnosť“ (ignorovanie správ), dôsledkom protichodných informácií rezignácia, dôsledkom mixovania informácií rôznej váhy - manipulácia, hodnotenia - zvyk na preberanie názorov a dogmatárstvo, na príliš veľa negatívnych informácií – stres, atď. Negatívnym dôsledkom pre bežné poznanie je i zastavenie tradičného ústneho uchovávaní informácií z generácie na generáciu, menšia

6
trendom.

Môžeme otvorene prehlásiť, že interdisciplinarita dnes patrí vo vede i školstve k hlavným

snaha o zhromaždenie a fixovanie vedomostí (všetko sa dá uchovať na informačné nosiče). Nahromadenosť informácií v médiách tiež vedie k tomu, aby si človek svoje okolie (prostredie) menej všímal – predpokladá totiž, že ak o (nejakom) probléme vedia médiá, tak sa o ňom vie, je známy a tak očakáva, že sa bude automaticky riešiť, čo vedie k pasivite. Informačná technika tak nakoniec vedie k deformáciám pri operáciách každodenného zhodnocovania aktuálnej situácie a následne i pri operáciách rozhodovania sa pri samotnom konaní.

Prínos televízie a ďalšej informačnej techniky je teda z evolučného hľadiska minimálne sporný: životná múdrosť (teda primerané porozumenie svetu podľa svojho spoločenského a občianskeho postavenia) priemerného človeka sa podľa autorského tímu okolo J. Šmajsa znižuje (rovnako ako sa historicky znižuje i telesná kondícia). Z toho vyplývajú i súčasné ťažkosti so zmenou protiprírodnej orientácie kultúry na proprírodnú: ľudia nie sú schopní kultúru a jej vývoj pochopiť a preto tiež už vôbec nie usmerniť. (Šmajš, 2006b, s. 51)

Ako jeden z hlavných problémov poznávania - vedeckého i laického označujú autori Jim Cheney a Anthony Weston jazyk západnej kultúry ako taký. V porovnaní s domorodými kmeňmi, ktoré používali a niektoré ešte i používajú obrazový jazyk príbehov, prichádzame o kontext ako o obraz sveta, ktorý sa v rozkúskovanom jazyku vidieť nedá. Tradičné konštrukcie jazyka podľa autorov odrážajú konštrukciu sveta. Priblížiť sa k porozumeniu sveta môžeme i jazykom poetickým, piesňou, či dokonca tradičnými rituálmi. Návrat k tzv. ceremonial worlds (svetu rituálov) lepšie pochopíme svet, ktorý nebude len objektom, nad ktorým budeme v etike polemizovať, ale rovnocenným partnerom. (Cheney – Weston, 1999, s. 119-134)

c) Problém pravdivosti poznania

„Majiteľom pravdy“ sa v dnešnej situácii stáva ktokoľvek. Stačí svoje videnie sveta označiť za pravdu a ostatných za nevedomých alebo za klamárov. Práve na základe viery v svoju pravdu ľudia konajú. O tom, ako k tejto pravde prichádzajú, mnohokrát netušia, alebo to nechcú skúmať, či o tom hovoriť. Mohlo by im to totiž vyvrátiť nielen zafinovanú pravdu, ale i spochybniť opodstatnenosť ich konania.

Ktorá koncepcia pravdy platí? Vyzerá to tak, že svetu vládne konsenzuálna koncepcia: pravdivé je to, na čom sa dohodnú mocní, teda politici, ktorí nadbiehajú svojim voličom. Sú dokonca ochotní spochybnit' akékoľvek odborné stanovisko vedcov (veda je teda závislá okrem priemyslu aj od štátu), len aby nemuseli ľuďom oznamovať nepríjemnosti – napríklad obmedziť znečisťovanie životného prostredia by znamenalo vyššie náklady, to zase zvýšenú nezamestnanosť. Následkom pre politikov by bolo zníženie či dokonca koniec ich popularity. Dohodnúť sa na svojej pravde teda nie je až také zložité. Je však dohoda pravdivým poznaním?

Autori štúdie Gnoseologie sa prikláňajú ku koncepcii korenšpodenčnej teórie pravdy s tým, že univerzálna pravda neexistuje. (Šmajš, 2006b, s. 102 –113) Lepšie ako o pravde, je teda hovoriť o pravdivom pozn(á)vaní, ktoré by malo niest' atribút adekvátnosti preukázateľnosti priblíženia sa k skutočnosti, konkrétnosti a nakoniec i atribút overiteľnosti (empiricky i racionálne). Namiesto problematického pojmu „pravda“ navrhuje J. Šmajš používať pojem „adekvátnosť poznania“, ktorý má objektivizovanejší charakter a potenciál priblížiť sociokultúrne informácie k prírodnému kontextu (realite). Napriek tomu, že je Henryk Skolimowski náboženský autor a obhajuje iný model pravdy, i jeho charakteristika pravdy môže byť prínosná: dôležitá je podľa neho účasť na pravde, participácia. „Veškerá pravda je účastná.“ hovorí Skolimowski. (Skolimowski, 2001, s. 290) Nesúhlasí s pravdou ako s jednoduchou deskripciou skutočnosti, pravda podľa neho závisí vždy aj od kontextu. Človek sa predsa svojho kontextu nezbaví. Ak by svoju účasť človek limitoval, limitoval by zároveň i vesmír. Následky by mohli byť katastrofické, koniec koncov, ako aj sú. (Skolimowski, 2001, s. 289 - 290)

Hľadanie adekvátnosti poznania, približovanie sa k pravde, by teda mala stáť na základoch aktualizácie, pretože realita sa mení, a rovnako na priznaní kontextu, ktorým sa k „pravde“ môžeme priblížiť ešte viac, čím sa na podklad pre naše rozhodovanie môžeme viac spoľahnúť a spoľahlivejšie konať.

V krátkej poznámke tu môžeme tiež upozorniť aj na problém komunikácie (vrátane neverbálnej) ako dôležitej súčasti tejto problematiky.⁷

7 Problematické však tradične je i zachytenie pravdy, či adekvátnosti poznania našim jazykom, na čo poukazuje koherentná koncepcia pravdy. Komplikáciou sa ukazuje byť i práca vedy prostredníctvom vedeckých (pracovných) skupín, ktoré svoje výsledky formulujú spoločne a dohadujú sa na nich, čomu sa tiež asi vyhnúť nedá, teda aj konsenzuálna koncepcia je sčasti funkčná. Pragmatická užitočnosť môže zase pracovnú „pravdu“ vrátiť späť k človeku a jeho kontextu, (čím udržíme „pravdu“ „pri zemi“).

Prínosom autorov evolučnej gnozeológie okolo J. Šmajsa je nesporne chápanie reči nielen ako prostriedku odovzdávania sociokultúrnej informácie do umelej spoločenskej pamäte, ale aj ako procedúry, ktorá má pri vytváraní kultúry ontotvorný charakter: 1. nahromadené informácie sa totiž dajú vďaka jazyku zhmotniť v kultúre (v rôznych formách zapísať a uložiť) 2. rôzne etnické jazyky prinášajú rôzne obrazy skutočnosti.⁸ Sú to prirodzene stále len obrazy, ale nič iné k dispozícii nemáme. Tu však treba zdôrazniť, že práve reč je tou časťou komunikácie, ktorá človeka oddeľuje od prírody: vďaka nej človek vytvára plány, komunikuje ich ostatným, zaznamenáva plány a realizuje. K zlepšeniu vzťahu kultúry s prírodou je podľa autorov potrebné obnovenie neverbálnych nástrojov komunikácie a poznávania hlavne v našich školách.⁹ (Šmajš, 2006b, s. 42-53)

d) Otázka racionality v kontextoch environmentálnej etiky

O téze, že človek je bytosť rozumná, sa dnes už takmer nepochybuje. Polemizovať môžeme skôr o otázke, čo je rozumnosť a čo označujeme za rozumné. Podľa tradičnej antropocentrickej etiky sa rozumný človek rozhoduje pre to, čo je pre neho dobré. A opačne – nerozumný je človek vtedy, keď robí to, čo pre neho dobré nie je (teda môžeme povedať, že rozhodovanie a následné konanie je závislé na schopnosti poznania dobra). Súčasná doba ekologickej krízy však nenaznačuje, žeby ľudia (vo všeobecnosti) vedeli, čo je pre nich dobré; dá sa povedať, že sa správajú nerozumne. Je to však paradox tejto doby. Človek robí to, čo považuje za dobré (pracuje, živí rodinu, oddychuje, zabáva sa), ale zároveň však prispieva k civilizačnému tlaku na čerpanie zdrojov planéty a likvidácii biosféry, čím v konečnom dôsledku ohrozuje aj sám seba. Môžeme povedať, že i zvieratá sa chovajú rovnako (teda že sledujú len vlastné záujmy), ale rozdiel a problém je v tom, že nemajú k dispozícii globálne pôsobiacie prostriedky. Človek má racionalitu, teda je schopný vnímať problémy a teda korigovať fungovanie toho nadindividuálneho celku – civilizácie – prostredníctvom inštitúcií. Vyzerá to tak, akoby si negatívne dopady civilizácie a človeka na prírodu väčšina populácie

8 Podobne i spomínaní J. Cheney a A. Weston (Cheney – Weston, 1999, s. 119-134).

9 Ak hovoríme o ontotvornom charaktere reči, treba navyše povedať smutnú pravdu, že so zánikom každého národného jazyka, prichádzame o alternatívnu interpretáciu reality, o jedinečné poznanie, ktoré sa v iných jazykoch vyjadriť nedá (k tomuto poznaniu sa však môžeme priblížiť, koniec koncov rovnaké problémy máme i medzi jedincami toho istého jazyka) a koniec koncov i o cenný interkultúrny dialóg, ktorý nielen obohacuje, ale môže pomôcť zodpovedať mnohé otázky, ktoré v iných kultúrach zodpovedané byť nemusia, prípadne sa nad nimi ani nezamýšľali.

nevedomovala. Niektorí ich navyše programovo odmietajú (ideologické konzekvencie). Je zaujímavé sledovať reflexiu tohoto problému: na čo upozorňuje aj Josef Šmajš: „...časť verejnosti vrátane tradičnej politiky si však ani dnes nepripúšťa závažnosť nenapraviteľného poškodzovania biosféry a blížiac sa vyčerpanie väčšiny dnes nevyhnutných energetických zdrojov.“ (Šmajš, 2006a, s. 30) Egon Bondy tento stav nazýva gréckym hybris (Bondy, 2001, s. 9), čo je podľa neho jedna z najväznejších psychických porúch a prečinov dnešnej spoločnosti¹⁰ Podľa Henryka Skolimowského devastácia prírodného prostredia, brutálna eliminácia ostatných druhov a kultúr, zruinovanie individuálnych životov (napríklad prípady utečencov zatopených ostrovov v dôsledku zvyšovania hladiny morí a oceánov v dôsledku globálneho otepľovania), sú dôsledky, ktoré sa nedajú racionálne zdôvodniť. Túto iracionalitu však denno-denne opakujeme. Prečo? Kvôli všadeprítomnej faustovskej posadnutosti: „Žijete iba raz, a preto žite riskantne“ (Skolimowski, 1999, s. 190) My sa teda pýtame: Čo je dnes dobré a rozumné?

Petr Jemelka dáva racionalite šancu: „Přes názorovou různorodost i vnitřní protichůdnost jednotlivých směrů a proudů reflexe problematiky vztahu člověka a přírody je možné uvažovat o společných rysech – o povaze onoho celku nového racionálního paradigmatu jako jednoho z podstatných nástrojů lidského působení na soudobý a tedy i budoucí stav světa i lidské kultury.“ (Jemelka, 1999, s. 102) Racionalita takto môže nájsť svoju rehabilitáciu i nový zmysel. (Jemelka, 1999, s. 102) Jej úlohou je zodpovedať dve otázky: „Jaký je dnešní stav světa? Co z něj pro člověka vyplývá (co dělat a čeho se zříci)?“ (Jemelka, 1999, s. 80) Problémom nie sú ani tak odpovede na tieto otázky, ako ich prijatie spoločnosťou, teda aby boli považované za formuláciu reálneho problému. Odpoveď na prvú otázku nám neustále ponúka veda, na druhú otázku filozofia a etika, obidve vďaka racionalite, ktorá jediná nám ostáva.

Funkčnosť objektivity sa však v školách na Západe príliš preceňuje. Henryk Skolimowski nazýva jej neustále precvičovanie jógou objektivity a jej službu racionalite lobotómiou - v školách ju praktizujeme až kým nie je našou súčasťou do tej miery, že si ju vôbec nevedomujeme, len praktizujeme. (Skolimowski, 2001, s. 149)

10 Bondyho hybris by sme pravdepodobne mohli definovať ako akési vedomé riskovanie až ľahostajnosť.

Je vžitá neuvedomovaná objektivita skutočný problém? Je objektivita bez hodnotových konotácií? Objektivita, o ktorú sa neustále pokúšame, teda o akési odosobnenie sa od problému, o snahu byť neustále nad vecou, o odstránenie hodnotových prívěskov, ktoré nás pri riešení problémov „zaťažujú“, môže byť jednou z príčin „odstrihnutia“ kontextu. Súčasné problémy životného prostredia sa týkajú práve tohto kontextu. Boli by sme však schopní kontext vnímať, ak by sme sa od neho nesnažili pomyselne „odstrihnúť“? Ako skúmať kontext, ak nie z odstupu? Skolimowski vraví, že problém je neuvedomovanie si, že i snaha o zachovanie objektivitu so sebou nesie hodnotovú „príťaž“, a to snahu o nezávislosť a autonómiu, historicky spojených s vyvracaním náboženskej ortodoxie ešte v 16. storočí, spojených so zdôvodňovaním ľudských práv v 18. a 19. storočí (zdôvodňovanie ľudských práv nie ako daností od Boha, ale z prirodzenosti života a existencie). Dôsledkami prílišnej objektivizácie je rozparcelovanie sveta na časti, ktoré skúmame osobitne a tak následne i strata celostného pohľadu, spoluúčasti. Aplikáciou tejto objektivizovanej selektívnosti je atomizácia rodiny a spoločnosti, čoho dôsledkom je zase vnútorné napätie, frustrácia, sklúčenosť, osamelosť a nakoniec i hnev a násilie. (Skolimowski, 2001, s. 150) Strata empatie a súcitu prináša následné problémy nielen ľudskej spoločnosti ale i životnému prostrediu ako takému. Máme však veriť jedincom, ktorí vidia alebo cítia kontext? Akým spôsobom vieme ich vnímanie „objektívne“ overiť?¹¹

Ďalším problémom objektivitu je i paradox objektívneho skúmania objektivitu, ktorá je metodologickou pascou: nezaujatosťou či nestrannosťou je len ťažko posúdiť opäť svoju objektivitu, teda snahu o nestrannosť. Ak by sme to totiž pripustili, nestrannosť by sme stratili, čo sme už stratili vlastne aj tak, keďže sme do celého procesu vniesli hodnotu nestrannosti, objektivitu. Východiskom z metodologickej pasce a hodnotovej zaujatosti objektivitu je podľa Skolimovského prijatie metodológie založenej na participácii, metodológii účasti. (Skolimowski, 2001, s. 151)

Aký by bol prínos pre dnešnú západnú racionalitu? Predovšetkým doplnenie, či zaplátanie dier, ktoré dnešná racionalita má: osekané atomizované rozmýšľanie nemôže byť podľa Skolimovského plnohodnotné, môžeme dokonca povedať nezmyselné. Účastné, participujúce myslenie zakladajúce sa na snahe pochopiť skúmaný jav ako celok, ktorého sme súčasťou, vnáša do výsledku kontext osobný aj kontext prostredia, čo je obsahová odlišnosť od nezaujatosti, či bezohľadnosti. Musíme však zase rátať s deformáciami a chybami.

11 Ak by sme sa vzdali metódy objektivitu a objektívneho overovania, museli by sme dať priestor náboženstvám. Proti hovorí fakt, koľko cítiacich „kontext“ – náboženstiev poznáme. Ktorým máme dôverovať? Ktorí sú tí praví? A čo ostatní?

Participáciou môžeme v skúmaní odkrývať nové, objektívnou metódou nenájditeľné prvky problému, či javu. Metódu objektivity by sme teda mohli obohatiť, či dokonca nahradiť metódou vnímavosti. (Skolimowski, 2001, s. 151) Problémom Skolimowského participácie je jej subjektívny predpoklad a predpoklad koordinácie s Bohom. Neparticipujú však už veriaci dostatočne? Ako takú participáciu koordinovať? Máme čakať proroka? Problém Skolimowského je v nekonkrétnosti a vágnosti. Participácia ako princíp aktivizácie by však prínosom určite byť mohla. Participácia by pravdepodobne mohla byť odpoveďou na Marxov problém odcudzenia sa, ktoré sa dnes netýka len práce a produktu práce, ale i nášho problému životného prostredia (a procesov v ňom). Participácia smeruje k aktívnemu občianstvu a zodpovednosti za svoje okolie. Založená by mohla byť na skúsenosti, na priamom kontakte s prírodou, ktoré by malo byť súčasťou vzdelávania intenzívnejšie ako v súčasnosti.

Zoznam bibliografických odkazov a použitej literatúry

- CAPRA, F. 2002. Bod obratu. Praha : DharmaGaia, 514 s. ISBN 80-85905-042-6.
- CHENEY, J.- WESTON, A.1999. Environmental Ethics as Environmental Etiquette: Toward an Ethics-Based Epistemology. In Environmental Ethics. ISSN 0163-4275, 1999, roč. 21, č. 2., s. 115-134.
- JEMELKA, P. 1999. Racionalita a ekologická krize. Brno : PF MU. 110 s. ISBN 80-210-2022-9.
- SKOLIMOWSKI, H. 1999. Živá filozofia. Ekofilozofia ako strom života. Prešov : Slovacontact. 240 s. ISBN 8088876052.
- SKOLIMOWSKI, H. 2001. Účastná mysl. Nové teorie poznání a vesmíru. Praha : Mladá fronta. 359 s. ISBN 8020409181.
- ŠMAJS, J. 2006. Ohrozená kultúra. Od evolučnej ontológie k ekologickej politike. Banská Bystrica : PRO Banská Bystrica. 221 s. ISBN 80-89057-12-8 (a)
- ŠMAJS, J.- KROB, J. - PICHA, M.- TIMKO, M.- JASTRZEMBSKÁ, Z. 2006. Gnoseologie. Od tradičních otázek k evoluční gnoseologii. Brno : Masarykova univerzita Brno. 155 s. ISBN 80-210-3994-9. (b)

Elektronické odkazy a zdroje:

BONDY, E. Etika záchranného člnu. [online] Myšlenky Egona Bondyho. [citované 22.5.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.sweb.cz/ebondy/>>.

Petr, J. Geneticky modifikovaný výsadek na Kajmanech. [online]. Český rozhlas. [cit. 22.5.2011]. Dostupné na internete: http://www.rozhlas.cz/leonardo/zpravy/_zprava/814410.

Krekovič, M. Mayológ Milan Kováč: Objavy v pralese vyražajú dych. [online]. SME. [cit. 22.5.2011]. Dostupné na internete: <<http://veda.sme.sk/c/5785617/mayolog-milan-kovac-objavy-v-pralese-vyrazaju-dych.html>>.

Mgr. Slavomír Lesňák, PhD., Katedra občanské výchovy, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Poříčí 31, Brno; 233657@mail.muni.cz